डडेल्धुरा जिल्ला परशुराम नगरपालिकामा बसोबास गर्ने राउटे समुदायको सामाजिक, आर्थिक एवं शैक्षिक अवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र संकाय, भूगोल शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्षको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
शिवराज पाठक
भूगोल शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर
परीक्षा रोल नं.: २८१२६१
त्रि.वि. दर्ता नं.: ९-२-६०-१०६-२००५
२०७३

डडेल्धुरा जिल्ला परशुराम नगरपालिकामा बसोबास गर्ने राउटे समुदायको सामाजिक, आर्थिक एवं शैक्षिक अवस्था

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र संकाय, भूगोल शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर तह एम.एड. दोस्रो वर्षको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार पारिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता
शिवराज पाठक
भूगोल शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर
परीक्षा रोल नं.: २८१२६१
त्रि.वि. दर्ता नं.: ९-२-६०-१०६-२००५
२०७३

डडेल्धुरा जिल्ला परशुराम नगरपालिकामा बसोबास गर्ने राउटे समुदायको सामाजिक, आर्थिक एवं शैक्षिक अवस्था शिवराज पाठक २०७३

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत भूगोल शिक्षा विषयको निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने प्रयोजनार्थ छात्र श्री शिवराज पाठक द्वारा **डडेल्धुरा जिल्ला परशुराम नगरपालिकामा बसोबास गर्ने राउटे समुदायको सामाजिक, आर्थिक एवं शैक्षिक अवस्था** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार गरिएको हो । उक्त शोधपत्र अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

सह-प्रा.त्रिलोक सिंह थापा

मिति : २०७३/१२/०३

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत भूगोल शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिका लागि शिवराज पाठकद्वारा प्रस्तुत **डडेल्धुरा जिल्ला परशुराम नगरपालिकामा बसोबास गर्ने राउटे समुदायको सामाजिक, आर्थिक एवं शैक्षिक अवस्था** शीर्षकको शोधपत्र भूगोल शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

सह-प्रा.डा. शिवप्रसाद रिजाल ....

(विभागीय प्रमुख)

प्रा. डा. प्रेम नारायण अर्याल ....

(बाह्य परीक्षक)

सह-प्रा. त्रिलोकसिंह थापा ....

(शोध निर्देशक)

मिति : २०७३/१२/२५

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र आदरणीय गुरु सह-प्रा.त्रिलोकसिंह थापाको कुशल निर्देशनमा तयार पारिएको हो । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा उहाँले सद्भावपूर्ण तरिकाले प्रदान गर्नु भएको सल्लाह एवं सहयोगप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यो शोधपत्रलाई छिटो छरितो गरी अगाडि बढाउन सल्लाह र महत्वपूर्ण सुझाव दिनुहुने भूगोल शिक्षा विभागका आदरणीय गुरु उप-प्राध्यापक तेजप्रसाद सिग्देल प्रति विशेष कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसै गरी शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी प्रस्तुत शीर्षकमा अध्ययन गर्ने सु-अवसर प्रदान गर्नुहुने भूगोल शिक्षा विभागका विभागिय प्रमुख सहप्रा.डा.शिवप्रसाद रिजाल तथा वाह्य परिक्षक प्रा.डा. प्रेम नारायण अर्याल प्रति सदा कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सल्लाह दिनु हुने विभागका अन्य प्राध्यापकज्यूहरू प्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

साथै शोधकार्यका लागि आवश्यक तथ्याङ्क उपलब्ध गराउनुका निमित्त अन्तर्वार्ता सूची भरी सहयोग गर्नुहुने राउटे समुदायका श्रीमती दिपा राउटे, श्रीमती शर्मा राउटे, श्रीमती मथुरा राउटे, श्रीमती उजली राउटे लगायत समुदायका अन्य सहयोग गर्नु हुने व्यक्तिहरुमा कृतज्ञता दिन चाहन्छु । श्री वि.पि. प्राथमिक विद्यालयका प्रधानाध्यापक श्रीमती कलावती पाण्डेय, शिक्षक श्री बिर बहादुर बोहरा, व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष श्री दानसिंह ऐर, श्री सिद्धनाथ माध्यिमिक विद्यालय, जोगबुढा, डडेल्धुरा का शिक्षक श्री केहरसिंह बडैला, त्रिवेणी वहुमुखी क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख श्री नवराथ नाथ लाई राउटे समुदायको शिक्षाको अवस्था सम्बन्धि तथ्याकं संकलनमा सहयोग गर्नु भएकोमा हार्दिक कृतज्ञता दिन चाहान्छु । यसैगरि समाजसेवी राजनैतिककर्मी श्री कैलाशकुमार पाण्डेय ज्यु, समाजसेवी श्री जनकसिंह राउटे ज्यु, समाजसेवी श्रीमती सरिता भट्ट, समाजसेवी राजनैतिककर्मी श्री मानसिंह माल लाई पनि अर्न्तवार्ता मा सहभागी भई सहयोग गर्नु भएकोमा हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहान्छु ।

विभिन्न शैक्षिक खुड्किलाहरु पार गर्दै यहाँ सम्म आईपुग्न सहयोग गर्नहुने पिता श्री गंगाराम पाठक तथा माता पशुपति देवी पाठक ज्यूप्रति पनि आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु भने शोधपत्र लेखनको लागि उचित वातावरणको सिर्जना गरिदिने जीवन संगिनी राजेश्वरी पाठकलाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शिवराज पाठक

शोधसार

प्रस्तुत शोधकार्य **डडेल्धुरा जिल्ला परशुराम नगरपालिकामा बसोबास गर्ने राउटे समुदायको सामाजिक, आर्थिक एवं शैक्षिक अवस्था** सँग सम्बन्धित रहेको छ । राउटे समुदायको सामाजिक अवस्थाको विश्लेषण गर्ने, राउटे समुदायको आर्थिक स्थिति र उनीहरुको पेशामा आएको परिर्वतनको पहिचान गर्ने तथा राउटे समुदायको शैक्षिक अवस्था र विद्यालयमा पहूँचको स्थितिको लेखाजोखा गर्ने उद्देश्यले यो शोधकार्य गरिएको छ ।

डडेल्धुरा जिल्लाको साथै दाङ् जिल्लामा पनि राउटे समुदायका मानिसहरुको बसोबास रहेको पाईन्छ । तापनि यो अध्ययन डडेल्धुरा जिल्लाको परशुराम नगरपालिकाको वडा नं. १२ मा बसोबास गर्ने राउटे समुदायको अध्ययनमा मात्र सीमित रहेको छ । अध्ययनकर्ताको स्वविवेकमा डडेल्धुरा जिल्लाको परशुराम नगरपालिकालाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा छनोट गरिएका थियो । परशुराम नगरपालिकाको वडा नं. १२ आमपानी गाउँमा राउटे समुदायका कुल ३६ घरधुरी रहेका छन् । ती सबै ३६ घरधुरी नै अध्ययनको जनसङ्ख्याको रूपमा लिईएको छ । मूलत प्राथमिक तथ्याङ्कमा आधारित रहेको यो अध्ययनमा आवश्यकता अनुसार द्वितीयक तथ्याङ्कको पनि प्रयोग गरिएको छ । यसरी प्राथमिक तथा द्वितीयक स्रोतबाट संकलन गरिएका तथ्याङ्कहरूलाई तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

परशुराम नगरपालिकामा बसोबास गर्ने राउटेहरु मध्ये ४७.३६ प्रतिशत पुरुष र ५२.६४ प्रतिशत महिला रहेको, उमेर समुह अनुसार हेर्दा ०-९ बर्ष उमेर समुहको सङ्ख्या सबै भन्दा बढी र ६०+ वर्ष उमेर समुहको सङ्ख्या सबै भन्दा कम रहेको, ५८.५८ प्रतिशत जनसङ्ख्या आर्थिक रूपले सक्रिय र ४१.४२ प्रतिशत जनसङ्ख्या आश्रित रहेको पाइयो । यो समुदायको साक्षरता दर १९.२५ प्रतिशत मात्र रहेको पाईन्छ । लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट हेर्दा पुरुष सारक्षता दर २७.१३ प्रतिशत र महिला साक्षरता दर ११.३७ प्रतिशत मात्र रहेको पाईन्छ । यो समुदायमा पढाइलेखाइ लाई भन्दा पनि व्यापार व्यवसाय तथा ज्यालामजदुरीलाई बढी प्राथमिकता दिने गरेका कारण धेरैले पढाई बिचैमा छाड्ने गरेको पाईन्छ । यो समुदायको साक्षर जनसङ्ख्याको तहगत स्थितिलाई हेर्दा ५४.७१ प्रतिशतले प्राथमिक तह तथा ८.४८ प्रतिशतले माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा हासिल गरेको पाईन्छ । यो समुदायमा स्नातक वा सो भन्दा माथिको शैक्षिक योग्यता हासिल गर्नेको संख्या ज्यादै

न्यून (०.१८%) रहेको पाईन्छ । उनीहरूको मुख्य पेशा कृषि तथा पशुपालन भए तापनि पेशामा विस्तारै परिर्वतन आउदै गएको, अधिकाशं मानिसहरू ज्यालामजदुरी तथा व्यापार व्यवसायमा संग्लन भएको पाईन्छ । सरकारी सेवामा यो समुदायको ज्यादै न्यून सहभागिता रहेको, जिविकोपार्जनका लागि ज्यालामजदुरी तथा वैदेशिक रोजगारमा समेत जाने गरेको पाईन्छ । राउटे समुदायको मुख्य पेशा कृषि तथा पशुपालन रहेको पाईन्छ । यो समुदायको ४६.०६ प्रतिशत मानिस कृषि तथा पशुपालनमा संलग्न भएको पाईन्छ । यो समुदायमा वैदेशिक रोजगार तथा सरकारी सेवामा संलग्न हुनेको सङ्ख्या भने ज्यादै न्यून रहको पाईन्छ । ठूलो सङ्ख्यामा राउटेहरू निरक्षर रहेको, अधिकाशं राउटे बालबालिकाहरु विद्यालय नै नजाने र विद्यालय गएकाहरुले पनि विद्यालय बिचैमा छाड्ने तथा अनुत्तिर्ण दर बढी रहेको पाईन्छ । राउटेहरुले शिक्षालाई भन्दा पनि ज्याला मजदुरी तथा व्यापार व्यवसायलाई बढी प्राथमिकता दिने प्रचलन रहेका कारणले यो समुदायमा साक्षरता दर कम रहेको निश्कर्ष निकालिएको छ ।

आफ्नै भाषा, भेषभुषा, रहनसहन, मूल्य, मान्यता, संस्कार र संस्कृति रहेको राउटे समुदायलाई नेपाल सरकारले लोपोउन्मुख जातिको रुपमा मान्यता दिएको छ । आधुनिकताको प्रभाव राउटे समुदायका मानिसहरुमा पनि पर्दै गएकाले मौलिक पेशा, रहनसहन, भेषभुषा तथा परम्पराको संरक्षणमा ध्यान दिनुपर्ने तथा अधिकांश राउटेहरुको आर्थिक अवस्था कमजोर रहेकाले आर्थिक उर्पाजनको क्षेत्रमा उनीहरूलाई प्राथमिकता दिनुका साथै उनीहरूको साक्षरता दर अत्यन्त न्यून रहेकाले उनीहरूलाई साक्षर बनाउन उनीहरूको पहूँचमा विद्यालयको स्थापना गर्नु पर्ने, दिवाभोजन सुविधा र उच्च शिक्षा सम्म निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्नु पर्ने कुरालाई सुझावको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

शोधसार

विषय सूची

तालिका तथा चित्र सूची

नक्सा तथा चित्रहरूको सूची

अध्याय एक : परिचय		**१-५**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	२
१.३	अध्ययनको औचित्य	३
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	४
१.५	अध्ययनका परिसीमा	५
अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको समिक्षा		**६-१५**
२.१	सैद्धान्तिक समिक्षा	६
२.२	अनुसन्धान समिक्षा	९
२.३	सैद्धान्तिक ढाँचा	१४
२.४	पुनरावलोकनको उपयोगीता	१५
अध्याय तीन : अध्ययन विधि		**१६-१८**
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.२	अध्ययन क्षेत्रको छनोट	१६
३.३	तथ्याङ्कको स्रोत	१६
	३.३.१ प्राथमिक तथ्याङ्क	१६
	३.३.२ द्धितियक तथ्याङ्क	१७
३.४	जनसङ्ख्या तथा नमुना छनोट	१७
३.५	तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू	१७
३.६	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१७
३.७	तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण	१८

अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्रको परिचय **१९-२५**
४.१ भौगोलिक अवस्था १९
४.१.१ अवस्थिति, सिमाना र क्षेत्रफल १९
४.१.२ भू-आकृति तथा धरातलीय स्वरूप २०
४.१.३ जलस्रोत (प्रवाह प्रणाली) २१
४.१.४ वनस्पति २१
४.१.५ हावापानी २२
४.२ सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था २३
४.२.१ जनसाङ्ख्यिक अवस्था २३
४.२.२ शैक्षिक अवस्था २३
४.२.३ आर्थिक अवस्था २४
४.२.४ सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्था २५
अध्याय पाँच : नतिजा विश्लेषण **२६-३४**
५.१ राउटे समुदायको जनसाङ्ख्यिक अवस्था **२६**
५.१.१ राउटे समुदायको जनसङ्ख्याको आकार तथा घरधुरी विवरण २६
५.१.२ राउटे समुदायको लिङ्ग तथा उमेर समूह अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण २७
५.१.३ राउटे समुदायको जनसङ्ख्याको लैङ्गिक विवरण २८
५.१.४ जनसङ्ख्याको जातिगत विवरण २९
५.१.५ भाषा अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण ३१
५.१.६ राउटे समुदायका आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या ३३
५.१.७ राउटे समुदायका जनसङ्ख्याको आश्रित भार ३४
५.२ राउटे समुदायको आर्थिक अवस्था **३५-४०**
५.२.१ राउटे समुदायको पेसागत विवरण ३५
५.२.२ राउटे समुदायका वैदेशिक रोजगारी सम्बन्धि विवरण ३७
५.२.३ राउटे समुदायको आम्दानीको मुख्य स्रोत ३९
५.२.४ राउटे समुदायमा खाद्यान्न पर्याप्तताको स्थिति ४०

५.३ राउटे समुदायको शैक्षिक अवस्था **४१-४६**
५.३.१ राउटे समुदायको साक्षरता दर ४१
५.३.२ राउटे समुदायको तहगत शैक्षिक अवस्था ४२
५.३.३ राउटे समुदायको विद्यालयमा पहूँचको अवस्था ४३
५.३.४ राउटे बालबालिकाहरुको विद्यालय भर्नाको अवस्था ४४
५.३.५ राउटे र अन्य बालबालिकाहरुको शैक्षिक उपलब्धि ४६

अध्याय छ : सारांश, निष्कर्ष तथा सुझावहरु **५२-५६**
६.१ सारांश ५२
६.२ निष्कर्ष **५४**
६.३ सुझावहरु **५५**
६.३.१ नितिगत तह **५५**
६.३.२ अभ्यास तह **५६**
६.३.३ अनुसन्धान तह **५६**
सन्दर्भ सूची
अनुसुची

तालिका, चित्र तथा नक्साहरूको सूची

तालिकाहरूको सूची

तालिका नं.	शीर्षक	पेज नं.
१	राउटे समुदायको जनसङ्ख्या तथा घरधुरी विवरण	२६
२	राउटे समुदायको उमेर समूह अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण	२७
३	राउटे समुदायको जनसङ्ख्याको लैङ्गिक विवरण	२९
४	जनसङ्ख्याको जातिगत विवरण	३०
५	मातृभाषा अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण	३२
६	राउटे समुदायका आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या	३३
७	राउटे समुदायको जनसङ्ख्याको आश्रित भार	३४
८	राउटे समुदायको पेशागत विवरण	३५
९	राउटे समुदायको वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी विवरण	३८
१०	राउटे समुदायको आम्दानीको स्रोत सम्बन्धी विवरण	३९
११	राउटे समुदायको खाद्यान्न पर्याप्तताको स्थिति	४०
१२	राउटे समुदायको साक्षरता दर सम्बन्धी विवरण	४१
१३	राउटे समुदायको तहगत शैक्षिक अवस्था	४२
१४	राउटे बालबालिकाहरूको ५ बर्षको कक्षागत भर्ना विवरण	४५
१५	कक्षा १ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	४६
१६	कक्षा २ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	४७
१७	कक्षा ३ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	४८
१८	कक्षा ४ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	४९
१९	कक्षा ५ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	५०

नक्सा तथा चित्रहरूको सूची

नक्सा नं.	शीर्षक	पेज नं.
मान चित्र १ : परशुराम नगरपालीका		२०

चित्र नं.

१	राउटे समुदायको जनसङख्याको आकार	२८
२	आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या	३४
३	जनसङ्ख्याको आश्रित भार	३५
४	राउटे समुदायको पेसागत विवरण	३६
५	वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी विवरण	३८
६	राउटे समुदायको आम्दानीको मुख्य स्रोत	४०
७	राउटे समुदाय र डडेल्धुरा जिल्लाको साक्षरता दर सम्बन्धी विवरण	४२
८	राउटे समुदाय र डडेल्धुरा जिल्लाको तहगत शैक्षिक अवस्था	४३
९	कक्षा १ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	४७
१०	कक्षा २ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	४८
११	कक्षा ३ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	४९
१२	कक्षा ४ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	५०
१३	कक्षा ५ को राउटे बालबालिका र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको ५ बर्षको शैक्षिक उपलब्धि	५१